

דגם תשובות לשאלון בספרות עברית וכללית לבתי ספר דתיים, מס' 09181, קיץ תשע"ז

הערה: בדגם שלהלן מוצעות תשובות אפשריות לשאלות שבמבחן. חשוב מאוד להדגיש שיש לגלות פתיחות לתשובות של הנבחנים. הם רשאים לפרש את היצירות בדרך אחרת מזו שנלמדה בכיתה או מזו המוצעת כאן, ובלבד שהפירוש יסתמך על היצירה והתשובה תהיה מנומקת כהלכה.

פרק ראשון – סיפורת (מעשה חכמים וסיפור קצר)
על הנבחן לענות על אחת מן השאלות 1-3 (25 נקודות).

מעשה חכמים

1. בתו של רבי עקיבא הנחש

על הנבחן לכתוב מי משתי הדמויות המרכזיות במעשה החכמים "בתו של רבי עקיבא והנחש" היא הדמות הראשית, ולנמק ולהדגים את דבריו

אפשר לראות הן ברבי עקיבא הן בבתו דמויות ראשיות. רבי עקיבא הוא הדמות שעוברת תהליך ומגיעה להבנה שאכן ישראל הם מעבר למזל וצדקה תציל ממוות. בתו היא הדמות שסביבה נעה העלילה ובאמצעות מעשיה מתחולל השינוי.

רבי עקיבא – שמע את נבואת הכלדיים ודבריהם עוררו דאגה בלבו, שמא יש ממש בהשקפה דטרמיניסטית זו שיש מזל לישראל, אך הוא לא עשה דבר כי ייתכן שבלבו הוא האמין שהגורל ניתן לשינוי. הדבר מצביע על המורכבות בדמותו. נראה שאף לא שתף איש מבני המשפחה בדאגה זו. אולי כיוון שהוא חינך את בתו בדרך מסוימת והיא ממשכה אותו ואת דרכו. הוא אינו פועל, למרות דאגתו הרבה. כאשר הוא שומע שניצלה ממוות הוא שואל אותה "מה עשית?" הוא מקשר את השינוי בגזירת המוות למעשה. שאלתו קצרה אך מובנת לבת והיא מספרת על מתן הצדקה לעני. תשובתה מעידה כי גם אם הגורל נחרץ והוא מוצק ואטום כקיר, ניתן למצוא בו סדק שבאמצעותו אפשר לשנות את המציאות. ואז, "יצא ר' עקיבא" – יצא מחדרו או מביתו אל תלמידיו, ואולי יצא מהמקום הרגשי של הדאגה ובעקבותיו יצא מהמקום התודעתי של החשש שמא יש מזל לישראל, אל ההבנה שישראל הם מעבר למזל וצדקה תציל ממוות. לא רק ממיתה משונה, אל ממיתה כלשהי. לא רק המתקת הגזרה אלא ביטולה המוחלט. חיי האדם מישראל נעים בין גזרה לבחירה. מן השמים גוזרים, אך הבחירה היא בידי האדם לעשות מעשה.

מה שעושה את רבי עקיבא לדמות ראשית בסיפור היא העובדה שהוא עובר תהליך רגשי והכרתי ומגיע למסקנה שעליה הוא מכריז. כמו כן הוא נזכר בשמו יותר מפעם אחת ומעשה החכמים מתחיל בדמותו ונגמר בה.

בתו של רבי עקיבא – גורלה ומעשיה של הבת הם המניעים את עלילת הסיפור. רבי עקיבא שמע נבואה מן הכלדיים שהיא עתידה למות ביום חופתה. דווקא היום המיוחד הזה בו היא עתידה להתחיל שלב חדש בחייה עלול להיות היום בו יסתיימו חייה הקצרים. מתברר שאמנם היה נחש בגומחה שבקיר הבית והיא הרגתו בבלי דעת באמצעות סיכת השער. הנחש הוא סמל

(נחש קדמוני / חטא / שטן / יצר הרע / מלאך המוות / ניחוש וגורל) והסיכה היא הכלי בידי האדם שיכול ליצור שינוי.

דווקא ביום הכלולות, שבו מרוכזת הכלה בעצמה ובתהליך אותו היא עתידה לעבור, היא ולא אחר, נותנת דעתה על העני. כל העולם טרוד (ההגזמה "כל העולם" מעצימה את ערך המעשה שלה) והיא אקטיבית. (הדבר מודגש באמצעות ריבוי הפעלים), היא נותנת לעני את המנה שלה. במישור הסמלי, "מנה שנתתם לי נתתיה לו", יתפרש כיצירת המשכיות – מה שלימדתם אותי כך עשיתי, או כוויתור מפליג – אינה חושבת כלל על עצמה. היא נותנת מקום לעני שהוא "האחר". המשמעות של המעשה יכולה להיות גם שהיכולת לחשוב על הזולת ולא על עצמה היא כלי חשוב בחיי הנישואין. היא מצילה את חייו של העני ומן השמים מצילים אותה מן הגזרה. היא מחייה את העני ומן השמים מחיים אותה. היא לא ידעה על נבואת הכלדיים ולא על הנחש בגומחה. "קרה ש" אבל מה שקרה הנו ההפך ממקורות. היא פעלה על פי החינוך שקיבלה, על פי הערכים שלה, מתוך אישיותה שלה ונצלה.

מה שעושה את הבת לדמות ראשית בסיפור היא העובדה שמדובר בגורלה, בחייה, ביום המיוחד בחייה. היא זו שעושה מעשה יוצא דופן שמעיד על גדלות הנפש. המעשה שלה מחולל את השינוי בגורל ומביא את רבי עקיבא לתובנה החד משמעית שישראל הם מעל למזל וצדקה תציל ממוות.

סיפור קצר**2. יד ושם / אהרון מגד**

על הנבחן לכתוב מהו העניין הגורלי שרעיה רומזת עליו בדברים מן הסיפור המובאים בבחינה, לתאר את העמדה של רעיה, של רחל ושל סבא זיסקינד בעניין זה, ולהסביר מדוע כל אחד מהם נוקט דווקא עמדה זו. העניין הגורלי הוא מתן השם לתינוק שנושאת ברחמה הנכדה רעיה.

- סבא זיסקינד מצפה שהתינוק ייקרא מנדלה על שם נכדו שנספה בשואה. ציפייה זו מורכבת מהיבט רגשי ומהיבט היסטורי וחברתי. בהיבט האישי, מתן השם יש בו הנצחה של הנכד האהוב, המוכשר והמיוחד שנספה, וכן יצירת המשכיות וקשר. בהיבט כללי יותר זוהי יצירת קשר עם הנספים ועם העולם שהם מייצגים. "קשר הוא זיכרון" קובע סבא זיסקינד. בעיניו יש חשיבות ראשונה במעלה להבנה שמה שמתפתח בישראל איננו מנותק ממה שהיה שם, כדי להתקיים כאן יש צורך להכיר ולדעת מה היה שם. מתן השם הוא בבחינת פעולה של כינון זיכרון. אי נתינתו נראית לו כה חמורה עד כי הוא משווה אותה למעשיהם של הצוררים. הם השמידו את הגוף וכאן מוחים את השם ואת הזיכרון. סבא זיסקינד חי במידה רבה בעבר. בעבורו, הזמן, כמו האורלוגין בביתו, עמד מלכת. מתן השם המבוקש לנין יכול היה לחבר אותו להווה. לתת לו תחושה של קשר והמשכיות. יעידו על כך מאור פניו ורוחו הטובה בביקורו אצל בני הזוג כשקיווה שבקשתו תענה, ורוחו הרעה ופניו הנפולות כאשר הזוג בא לבקרו עם התינוק הנושא שם אחר מזה שביקש.
- **רעיה** ויהודה סולדים הן מן השם מנדלה והן מן השם מנחם. לרעיה הם נשמעים שמות גלותיים ומיושנים, מבחינתה רוח של זקנה נושבת מהם. היא אינה רוצה שבנה יישא באמצעות שם זה את זיכרון העבר, כך שאי אפשר יהיה להפריד ביניהם. כמו יהודה, היא סבורה שהילד יהיה אומלל, שיסבול כל חייו בשל משא זיכרון העבר אותו הוא נושא. אין היא מבינה מדוע העניין הוא כה גורלי ועמדותיהם של הסב ושל אמה מעוררים בה חרדה. (עמדתו של יהודה קיצונית עוד יותר. הוא דוחה מכל וכל את הקשר עם העבר. המציאות בארץ נתפסת בעיניו כיצירה חדשה שאין לה כל קשר למה שהיה "שם"). נראה שרעיה דוחה את השם הגלותי ממניעים רגשיים – השם מכוער, דוחה, זקן, גלותי, היא תשנא את הילד, בעוד שיהודה מגבה עמדה זו בטעונוס אידיאולוגיים, היסטוריים וחברתיים.
- עמדתה של **רחל**, האם, דור הביניים, מורכבת. תחילה אין לעניין חשיבות בעיניה. היא אפילו מצדדת בצעירים ומנסה להניא את הסב מדרישתו. דעתה מפולגת. היא מוכיחה את אביה ובד בבד משדלת את בתה ואת חתנה. במרוצת הזמן היא מבינה את המשמעות הגורלית של ההחלטה עבור אביה (וגם עבור דור הבנים). הנושא מקבל ממד של מסתורין, מעורר חרדות ופחדים, לא רק אצל רעיה אלא גם אצלה, עד כדי כך שחלומות אימה על גופות ילדים מבעתים את שנתה ובעומק לבה היא מייחלת לבת. היא מוצאת פשרה ומציעה לקרוא לילד שיוולד מנחם במקום מנדלה. בסירובם של הצעירים היא רואה ביטוי לשטחיות, לקלות דעת, לתלישות וגם לחוסר התחשבות בסב. בסערת רגשותיה היא מטיחה בצעירים כי לעיתים נדמה שלא הסב הוא החולה במחלת השכחה, אלא הם, בני הדור הצעיר. רחל הולכת ונוטה אפוא לצדו של אביה. העניין מקבל משמעות גורלית גם בעיניה לא רק מתוך חרדתה לסב ולתגובתו, אלא גם מתוך הבנת החשיבות של שימור הזיכרון באמצעות הקמת שם למתים.

3. סיפור קצר מתורגם

על הנבחן להסביר את הקביעה המובאת בבחינה, ולבסס אותה על העלילה של סיפור קצר שלמד, על הדמויות בסיפור ועל היחסים ביניהן.

המפתח / בשביס־זינגר – במרכז הסיפור דמותה של בסי פופקין, אלמנה זקנה שחיה בניו יורק, בשכונה בה חיים מיעוטים שונים. היא בודדה, מסוגרת ומנותקת מסביבתה. באמצעות תיאור חייה האישיים מעלה היצירה שאלות על זקנה, על יחסי שכנות, על יצירת קשרים עם הסביבה, על הקשר של אדם לעברו ולילדותו, כמו גם על היכולת של האדם לשנות את מבטו על הסביבה, על זולתו ועל עצמו.

לדוגמה:

זקנה – הבלבול, השכחה, ההזנחה, הריחוק, המרירות, אבדן הקשר עם הסביבה, אבדן שמחת החיים, תחושות של חוסר אונים, הקושי בהתארגנות אפילו ליציאה לקניות, הקושי להתמודד עם העולם המתחדש (בסופרמרקט).

יחסי שכנות – המניעים לחשדנות, לפחדים ולחרדות, אי מתן הזדמנות להכרת האחר, ההזדמנות לשינוי דווקא כאשר מתחולל שבר, היכולת לפנות ולבקש עזרה, הנכונות לקבל עזרה, ההבנה שיחסי אנוש הם הדדיים, החשיבות של מתן אמון בזולת.

שינוי – השינוי שמתחולל דווקא בעקבות שבר, הלילה החשוך שמאפשר ראייה באור אחר, זיכרונות הילדות שמאפשרים מפגש מחדש עם חלקי חיים או רבדים באישיות שהודחקו, התעוררות לבוקר חדש (ממשית ומטפורית) האם השינוי הנו ארעי? עד כמה תהיה לו השפעה על המשך חייה של הדמות, או על האופן בו תסיים אותם (פיוס, השלמה).

יגון / צ'קוב – במרכז הסיפור יונה העגלון ששכל את בנו ובא מן הכפר לעיר כדי להתפרנס. באמצעות תיאור יממה בעיר מעלה הסיפור שאלות בנוגע להתמודדות עם כאב, עם אסון אישי. כמו כן בהיעדר אוזן קשבת למצוקתו של יונה מתאר הסיפור את בדידות האדם ואת סוגיית הניכור והריחוק בחברה המודרנית. מן הסיפור ניכרים הצורך הנואש של האדם בקשר וחשיבות היכולת לשתף אדם נוסף בכאבו. הסיפור מעורר את השאלות: מה גורם לסביבה להתרחק מן האדם הסובל או לא לרצות במגע עמו? מהו מקומו של הפער המעמדי בקשרים בין בני אדם? מהי נחמה? מה משרת הומור מר?; האמנם יכול קשר עם בעל חיים להחליף קשר עם בני אדם?

פרק שני – יצירות מאת עגנון ודרמה

על הנבחן לענות על אחת מן השאלות 4-12 (35 נקודות).

יצירות מאת עגנון**4. תהילה**

על הנבחן לכתוב אם הציפיות שנבנות בפתירת הנובלה בנוגע לדמותה של תהילה מתממשות בנובלה. על הנבחן להסביר ולהדגים את דבריו באמצעות ארבע דרכים לאפיון עקיף של דמותה.

הציפיות: צדקת, חכמה, חנינית, ענוותנית, בעלת מאור פנים, מדומה למלאכים, זריזה וכיו"ב.

הציפיות מתממשות.

אפיון באמצעות מעשים: הטיפול ברבנית, עזרה לזולת, בשעת הליכתה עם המספר היא מקדימה שלום לגדולים ולקטנים, בלילות היא מתקנת פוזמקאות ובגדים ליתומים עניים.

אפיון באמצעות אנלוגיה ניגודית: ההשוואה לרבנית מאדירה את דמותה של תהילה. היא אינה מתלוננת, היא מאירה פנים לכל אדם, היא מתייחסת בחיוב לדור הצעיר ולחידושיו וכיו"ב.

אפיון באמצעות סביבת מגורים: חדרה – אווירה של קדושה. צבעו הלבן ושוליו הכחולים, הפריטים: מנורה, נר, סידור תפילה (כאן עולה שוב הדימוי למלאכים).

אפיון באמצעות השם: תהילתה בפי כל, תהילת ה' בפיא. תהילת הכול בפיא, כאילו לא ראתה שעה קשה מימיה.

אפיון מטונימי: באמצעות עיניה – מבטה בשוטר, כוח עיניה גדול מכוחה של אנגליה, ובכלל – מבע פניה: חיוך, סבר נעים. תמידית מקדימות את דבריה המלים: "חייכה ואמרה", "שחקה ואמרה".

אפיון באמצעות מה שמעידה הסביבה על הדמות: דבריהם של הרבנית ושל החכם ואשתו בשבחה של תהילה.

5. והיה העקוב למישור

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א-ב.

א. על הנבחן להסביר את הזיקה בין דברי ההקדמה של המחבר ובין עלילת הנובלה.

"ירד מנכסיו" – מעמדו החברתי והכלכלי של מנשה חיים, התרוששות בני הזוג, השכן שנתן עינו בחנותם, הורדת שער הסחורות, הוצאת הלעז על החנות, השמועה כי שד מהפך בגלגל, הצורך להמשיך ולהעמיד פנים שעסקים כרגיל, התשלומים לשר, מתן בסתר לסרסוריו, הצורך למכור למטה מן הקרן, ללוות בריבית, לשאול סחורה מן השכנים, להמשיך לכבד אורחים מזדמנים, עד מכירה סופית של החנות והכורח לצאת לקבץ נדבות.

"ואז ירצו את עוונם" – ההידרדרות המוסרית והדתית של מנשה חיים אשר התאים עצמו לאורחותיהם של הקבצנים, לימד עצמו מתק שפתיים ואיבד את הרגשת הבושה שהייתה בו בתחילה עד שהתפתה למכור את מכתב ההמלצה, מעשה שיש בו משום הונאת הבריות ומרמה ושקר. במקום לשוב אל ביתו ולאשתו נכנס ליריד. יש לציין בתשובה את השתכרותו של מנשה חיים בפונדק, את החצפת הפנים כלפי שמיים בקראו "לחיים ריבונו של עולם", עד לאבדן מוחלט של שליטה בעצמו, הנפילה אל הרפש, ואיבוד הכסף והתפילין.

עם שובו ובהיודע לו דבר נישואיה של רעייתו לאחר, אחרי שהותרה מעגינותה, מוסיף מנשה חיים על חטאיו: הוא לא הולך לרבנים להכריז על היותו בחיים, הוא גורם עברה לקריינדל טשארני ולבעלה שנכשל באשת איש.

זה השלב שבו מטלטל עצמו מנשה חיים. הוא מתענה, חרד שמא יכירוהו, הולך מעיר לעיר ומבית עולם לבית עולם, עד שבא לבית קברות ושם ישב בין שברי המצבות.

ב. על הנבחן לכתוב, אם לדעתו אכן כיפר מנשה חיים על עוונותיו גם בהתנהגותו. על הנבחן לנמק ולהדגים את דבריו.

כאשר התשובה חיובית, על הנבחן להתבסס על העובדה שמנשה חיים מבליג על סבלו, מקריב את חייו למען שלמות חייה של קריינדל טשארני, חי חיי תשובה, מזמר מזמורי תהילים, אינו מחציף דברים כלפי שמיים, מקבל על עצמו את הדין ומצדיק אותו. הוא מייחל למותו כיוון שעברה גרועה מן המיתה והמיתה ממרקת חטא. גם העובדה שהשומר מקים את המצבה על הקבר הנכון תעיד על כפרה. במקרה זה, שם הסיפור יתפרש כקביעה שהעקוב היה למישור.

כאשר התשובה שלילית, על הנבחן להתמקד בעבירות שעובר מנשה חיים: הוא אינו מתגלה ולכן מחטיא את קריינדל טשארני ואת בעלה, הוא שוהה בבית קברות (והלא הוא כהן), הוא מטיל ספק ביכולתם של הרבנים למצוא פתרון לבעיה – "מה יושיעוני אלה", כשהוא מספר את סיפורו לשומר בית הקברות אין הוא לוקח אחריות על מעשיו: אם כן יתפרש שם הסיפור כשאלה: האמנם היה העקוב למישור?

הערה למעריכים: על הנבחן לתת תשובה אחת בלבד (או חיובית או שלילית).

6. סיפור פשוט

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א-ב.

א. על הנבחן להסביר ולהדגים על פי עלילת הרומאן מדוע הירשל חושב על חיי האדם את מחשבותיו המובאות בבחינה. בתשובתו הנבחן לא יכתוב על סיום הרומאן.

"ישן כדי שיקום, קם כדי שישן" – דברים אלה מתארים אדם המנסה לברוח מעצמו, מסביבתו וממציאות חייו. הוא סובל ביום ומתקשה להירדם בלילה. חלומות והזיות פוקדים אותו, החיים לצד אישה שאינה אהובה והגעגוע לזו שלבו יוצא אליה משבשים את חייו. הירשל חש ייסורים ופגעים כיוון שנכפו עליו הניתוק מאהובתו ונישואים לאחרת. דוגמאות שניתן להביא לייסוריו של הירשל, עוד לפני החתונה, אחרי שנקלע לקשר עם מינה: הוא מקווה שמישהו יבוא ויחלצנו מצרתו, הוא מהרהר בבריחה לאמריקה על אף שהוא יודע שלא יעשה כן, לבו עצוב ואף בהמשך, אין הוא סובל את ריחה של מינה או את ריח תמרוקיה, הוא הוגה בבלומה בכל עת, משווה בין מינה לבלומה (כגון שלו הייתה לצדו הייתה מטפלת היטב בבו החולה), משתעמם בחברתה של מינה שאינה קוראת אלא רומאנים קלילים והוא אינו יכול לשוחח עמה על הספרים שקרא, הוא חסר סבלנות כשמינה מאריכה בספורים על חלומותיה ובעיקר, הוגה באחי אמו, הדוד שנטרפה דעתו. חשוב לציין שסבלו של הירשל, מצוקתו, אינם פיזיים. ייסוריו הם ייסורי הנפש והוא מיטיב להגדירם כאשר הוא מדבר על דודו ואומר עליו: "לבו היה חלל בקרבו".

ב. על הנבחן לכתוב, על פי סיום הרומאן, אם נפתרו המצוקות שגרמו להירשל לנדודי שינה.

על הנבחן להסביר ולהדגים את דבריו.

אפשר לומר שבעקבות טיפולו של ד"ר לנגום הירשל השלים עם המציאות, קיבל את החיים במסגרות החברתית והמשפחתית אליהן הוא שייך, הסתגל לנורמות שלהן ולמד לחיות על פי תכתיביהן. הוא "מחריש" בתוכו את המנגינה שאין לה סוף ומסגל לעצמו דרכים כדי לקיים את חיי המשפחה עם מינה. הוא משליך מטבע יקר אל עבר הסומא ובכך, אפשר לומר, הוא נפרד למעשה ממה שמייצג ניגונו. הירשל מתפייס עם מינה, עם נוכחותה, עם קרבתה, עם ריחה. "הרבה רגילות עושה" הוא אומר. זוהי הסתגלותו. הולדת התינוק השני, הבריאה בגופו ושלם באבריו, מעידה על "הבראת" מערכת היחסים ביניהם. אף שהירשל "פעמים הוא עצב ופעמים שמח" הרי הוא עומד לצד אשתו בתמונת הסיום במעין אידיליה.

או:

אפשר לומר שהאידיליה מדומה, הניגון העצב שאין לו התחלה ואין לו סוף מלווה את הירשל, ובעמדו עם מינה ליד עריסת התינוק הוא אומר לה ש"אין אהבה מתחלקת לשניים". ניתן לראות בדברים משמעות אירונית, ולפרש את כוונתו של הירשל כך שכל עוד לבו נתון לבלומה אין הוא יכול לאהוב את מינה. הוא מדבר על מה שחוצץ ומפריד ולא על המאחד. המספר אמנם מעיר כי אלוקים בשמיים יודע שלא נתכוון הירשל אלא לאותו תינוק, אך הקורא למד כבר שמשפט חוזר זה בסיפור, מרמז על משמעות הפוכה מן הנאמר.

הערה למעריכים: על הנבחן לכתוב רק אחד משני כיווני הפרשנות שלעיל.

7. שני תלמידי חכמים שהיו בעירנו; המלבוש; האדונית והרוכל; מדירה לדירה

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א-ב.

א.

על הנבחן לתאר את הקלקול או את המכשול בחייה של הדמות המרכזית ביצירה מאת עגנון שלמד.

שני תלמידי חכמים שהיו בעירנו – את הקלקול אפשר לתלות בכל אחת משתי הדמויות. רבי שלמה הוא זה שפגע בחברו והלבין פניו ברבים. הוא עלב הן בתלמודו ובידעותיו, הן בהתנהגותו הקופצנית והן בעובדה שעדיין אינו נשוי. גם בקשת המחילה שלו לא הייתה מלאה (על פי הכלל – שלוש פעמים), לפחות בהתחלה. ואחר כך, אף שידע שרבי משה פנחס מת, הוא לא דאג לאלמנתו וליתומיו עד שהזדמן למקומם וראה את מצבם הקשה.

אנ:

אפשר לומר שהקלקול הוא אצל רבי משה פנחס (אולי קלקול של "חוסר טקט" כאשר הוא יושב בביתו של רבי שלמה אחרי נישואיו של זה, אולי קנאה לא מודעת במי שגדול ממנו במעמד ובייחוס ובממון, אולי זו קנאות יתר לאמיתה של תורה, שמשכיחה ממנו דרך ארץ). יש קלקול אף באי המחילה שלו לרבי שלמה על אף מאמציו. הוא מקריב לא רק את עתידו שלו אלא את שלום הבית, את זוגתו ואת ילדיו על מזבח חרונו. הוא מנסה לקעקע את דרשתו של רבי שלמה ובשלב מסוים אין זה מתוך כבודה של תורה אלא מתוך יצר של נקמה. הוא נוהג בהרסנות כלפי עצמו וכלפי סביבתו.

המלבוש – הקלקול של ישראל החייט הוא בדחיינות שלו. הוא תולה את הדחיינות ב"מכשולים" חיצוניים כמו יציאה לבית הכנסת, שיחה עם הגבאי, אכילה, שינה, כל אלה הנם גורמים מסיחי דעת שהוא עצמו מאפשר להם לבטלו ממלאכתו ולעכב אותו מתיקון המלבוש.

האדונית והרוכל – הקלקול הוא אצל יוסף הרוכל המחזר על הפתחים ללא בית וללא מסגרת. הקלקול הוא אף בהחלטה להישאר בביתה של האדונית. זה החטא של נשיאת העיניים אל הגויים והשהייה במחיצתם. הוא אוכל ממזונה וחולק את יצועיו עמה. נוח לו להתפתות לה, למאכליה ולנוחות בביתה (הוא "עולה" בהדרגה במקומות הלוינה שהיא מציעה לו).

מדירה לדירה – כלפי חוץ בא הקלקול לידי ביטוי במחלתו של הגיבור שאינה מאפשרת לו להישאר בחדרו והוא חייב לתור אחרי דירה חדשה. למעשה, הקלקול הוא בהיעדר ההבנה שלו שתחושת בית של אמת תלויה ביצירת קשר בין בני אדם.

ב.

על הנבחן להסביר אם הדמות המרכזית מודעת לקלקול או למכשול בחייה בשלבים שונים ביצירה, ולכתוב כיצד היא מתמודדת עם הקלקול או המכשול. על הנבחן להדגים את דבריו.

שני תלמידי חכמים שהיו בעירנו – רבי שלמה מודע לקלקול. הוא מנסה לבקש את מחילתו של רבי משה פנחס ומנסה לתקן אף בהמלצה על רבי משה פנחס למשרת רב. ככל שעובר הזמן וטינתו של רבי משה פנחס אינה מתפוגגת, ואף כי חייו האישיים והציבוריים של רבי שלמה מלאים אין רוחו טובה עליו והוא מחפש תיקון למה שקלקל. הוא מסרב לקבל את הרבנות כיוון שרבי משה פנחס אינו בין החותמים על כתב המינוי. הוא מנסה להיטיב עם אלמנתו ועם בניו, אך רוחו אינה מוצאת שלוה. כאשר הוא נושא הספד ביום פטירתו של רבי משה פנחס הוא מכניס לבית המדרש את העניינים שאין להם בגד שיחמם את גופם, גם זהו ניסיון לעשות תיקון.

רבי משה פנחס מודע לקלקול. בביקור אצל אמו היא שואלת לסיבת עצבותו. כשאומרת לו אמו שיאמר לה את שמו ואת שם אמו של שונאו והיא תקללו, הוא מזדעזע ועונה לה: "אותו אדם שאני שונאו הוא מבקש טובתי". נראה שרבי משה פנחס מחפש את תיקונו בהתמסרות ללימוד התורה. הוא מסיים את לימוד הש"ס ואז משיב נשמתו לבוראו. אולי בכך מצא את תיקונו.

המלבוש – ישראל החייט אינו מודע לקלקול האמתי באישיותו. הוא מתחיל בבקשת דחיה מן השר שתאפשר לו להשלים את המלבוש, אך הוא אינו מודע לכניעתו לגורמים המסיחים את דעתו (נראה שדווקא ביחסיו עם אשתו הוא מודע ל"התנצחות" ביניהם ונוהג בעיקשות ביחס לזמן אכילת התבשיל שהיא מתקינה לו, אך אין בכך כדי לעוררו להבנה שהוא שוגה לאורך כל הדרך). בכל פעם שנדמה שהוא מתחיל בהתקנת הבגד נוצרות נסיבות שדוחות את המעשה. את האשמה הוא תולה בסובבים אותו, בלי ליטול אחריות על רשלנותו. היציאה אל הים היא לכאורה ניסיון התיקון האחרון שהלא מים יש בכוחם כדי לנקות ולטהר, אלא שהניסיון נכשל. זאת מכיוון שמלכתחילה, כשיוצא החייט לכבס את המלבוש, עדיין אין הוא מבין שהקלקול בבגד הוא קלקול בו עצמו ולא בסובבים אותו.

האדונית והרוכל – בשלב ראשון אין הגיבור נותן דעתו על הקלקול במעשיו. בהמשך העלילה, אף כי הוא חש בסכנה, רואה את הפחולצים שעל הקיר, אינו מקבל תשובה לשאלה מדוע אינה אוכלת, מריח את הריח העולה מפייה, רואה את הסימנים המקדימים – הסכין, הכלב, הוא מתעלם מהם. רק באותו לילה כשהוא יוצא אל השלג ואומר "אלי, כמה נתרחקתי", נראה שהוא מבין עד כמה הוא שקוע בחטא. אלא שקשה לומר שהוא מגיע לכדי תיקון. ראשית, מפני שהוא חוזר אל הבית וכאשר הוא מגלה את דבר מותה הוא מנסה לקבור אותה גופתה. שנית, אחרי שהוא יוצא את ביתה, הוא ממשיך להסתובב ולחזר על הפתחים מעיירה לעיירה ומכפר לכפר. וכך, אם אמרנו שראשיתו של הקלקול בהיעדר

מסגרת של בית ומשפחה וקהילה, נראה כי עוד קלקולים ומכשולים מסוג זה יזדמנו לו בדרכו. **מדיירה לדירה** – בשלבים השונים של היצירה אין הגיבור מודע לקלקול בחייו. עוד כשהוא בחדרו הראשון והוא רואה צמד ציפורים מקימות להן בית על האילן, או כאשר הרופא כותב שם אישה על הפתק, הוא אינו מבין שלמעשה יש לו צורך בקשר. בחדרו בתל אביב עוברים עליו לילות ללא שינה. כיוון שהוא מחפש מנוחה, הוא יוצא אל הבית בין הכרמים והפרדסים. ומחפש תיקון לשנתו הנודדת ולרוחה חסרת המנוח, אבל דווקא שם, במקום המבודד והשקט כל כך הוא חסר את תחושת החיים ואת המגע עם הסובב אותו. כאשר הוא חוזר לחדר בתל אביב ופוגש את התינוק החולה שבינתיים כבר נסתתמו עיניו, הוא אוספו בזרועותיו, ומחבקו ומחליט להישאר לדור במקום על אף האשפה, האבק, רעשי האוטובוסים וקולות מוכרי הגזוז. הגיבור מגיע למודעות ולהבנה שהקלקול בחייו יוכל לתקון כאשר ייצור קשר עם סביבתו, עם זולתו.

דרמה

8. ילדי הצל / בן ציון תומר

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א-ב.

א. על פי דבריו של זיגמונט לירום המובאים בבחינה, על הנבחן לכתוב כיצד זיגמונט מרגיש, ולהסביר מדוע הוא מרגיש כך.

על הנבחן להביא מן המחזה **שתי** דוגמאות נוספות לרגשות אלה.

זיגמונט מרגיש לא שייך, תלוש, מנוכר ודחוי. להרגשה זו יכולות להיות סיבות חיצוניות, חברתיות וסיבות פנימיות, אישיות. מבחינה חברתית זיגמונט אכן דחוי. הוא חסר בית, ישן על ספסל, מסולק על ידי המלצר שבבית הקפה, אין לו אף לא נפש חיה אחת, מלבד מוכר הבלונים. הוא חסר פרוטה ונאלץ לפשוט יד. סיבה אישית, פנימית היא העובדה שעל אף שהוא במזרח, בארץ ישראל, לבו נותר במערב, באירופה, במחוזות ילדותו, נעוריו ובגרותו. משום כך אין הוא מסוגל להתחבר למציאות בארץ. כדי לעשות זאת, הוא צריך למחוק לחלוטין את זהותו הקודמת. כמו כן בישראל הוא לא רוצה שיזהו אותו ויחשפו את עברו. הוא משנה את פרטיו בתעודת הזהות, בודה לעצמו שם (אפלבאום) ועבר אחר. דוגמאות להרגשתו: החלומות המבעתים אותו בלילה, בהם הוא "חוזר לשם" ומנהל שיחות עם אסתר אשתו שנספתה בשואה; הוא מכנה את עצמו בשמות בעלי חיים וכך מכריז שמקומו איננו בין בני אדם; כשהוא בא מכוון הים בתחילת המחזה, כל אחת מרגליו מתעקלת סביב המעקה לכיוון אחר, מה שמצביע על היותו שייך בו זמנית לכאן ולשם, או לא לכאן ולא לשם.

ב. על הנבחן להציג את הדילמה המוסרית שדמותו של זיגמונט מעוררת, ולכתוב אם המחזה מציע פתרון לדילמה הזאת. על הנבחן להסביר את דבריו.

הדילמה המוסרית נעוצה בתפקידו של זיגמונט בעת השואה. זיגמונט היה איש יודנראט, ויש הרואים באנשי היודנראט משתפי פעולה עם הנאצים.

הערה למעריכים: שאלת היודנראט היא מורכבת, יש לה פנים רבות והיחס אליה הולך ומשתנה הן בשיח הציבורי הן במחקר ההיסטורי.

במחזה עצמו עולים שני ההיבטים: ניתן לגנות את זיגמונט ולראות בו משתף פעולה. ד"ר פאוסטוס. מי שכרת ברית עם השטן. אולי אף מפיסטופל, השטן עצמו. הלא זיגמונט עצמו מתייסר, מנסה להעמיד את עצמו למשפט, מכה על חטא, נרדף על ידי "אותם קולות רפים" שמבטם נעוץ בגבו ועל ידי אסתר אשתו שנגלית לו בחלום ומבקשת שיצטרף למרד. גם כינויי בעלי החיים שהוא מצמיד לעצמו, בעלי חיים ירודים, חסרי חוט שדרה, מעידים על ייסורי המצפון שלו. עם זאת, מעלה המחזה גם את ההיבט שכנגד. זיגמונט מסביר שמבחינה מסוימת, היו הוא (ושכמותו) קורבנם הגדול ביותר של הנאצים כיוון שלא הייתה להם ברירה. לאסתר הוא מסביר כי עם שלם אינו יכול למרוד, רק בודדים מורדים. כמו המלט הוא מדבר על מאבק יומיומי "לגנוב כל יום פירור מעל שולחן המוות", מאבק הישרדות שהוא לעיתים קשה יותר מאשר מרד קצר שמסתיים במוות מיד. בצניות רבה הוא מעלה את משל האריות (בעלות הברית) והכבשים (היהודים) להמחיש את האבסורד בכך שסלחו לנמרים (גרמניה) אך לא לשמשים שלהם (יודנראט ודומיהם), שמשים בעל כורחם. את המחברת הוא מפקיד בידיו של יורם כדי שיקרא ואז אולי יבין, והוא עצמו פוסע לעבר הים ואיננו שב. נורית למשל מגלה חמלה כלפיו, יורם אומר ליאנק כי רק מי שהיה שם יכול לשפוט אותו ובסופו של דבר גוזר זיגמונט את עונשו על עצמו. נראה שיותר משהמחזה מציע פתרון לדילמה הוא מחדד אותה ומבהיר את מורכבותה ואת היבטיה השונים.

9. אנטיגונה / סופוקלס

על הנבחן לתאר שניים מן הנושאים שהמחזה עוסק בהם, ולהסביר את הרלוונטיות שלהם לימינו. לדוגמה:

- קונפליקט בין צו המלך לצו האלים, או במונחים של היום — דת ומדינה.
- קונפליקט בין נאמנות למשפחה לבין נאמנות לחברה, למדינה.
- אבות ובנים — מערכות יחסים, קונפליקטים.
- שכל ורגש — מהו המצפן על פיו אנו פועלים או יוצרים סדרי עדיפויות.
- מיהו השליט הטוב? זה הנצמד לעקרונותיו או זה היודע להתגמש? (הנושא עולה בדו שיח בין קריאון והימון) עד כמה צריך השליט להטות אוזן לרחשי הלב של הציבור).
- גאווה, היבריס, קיצוניות מכל סוג שהוא, אצל כל אדם. לאן הן עלולות להוביל. כולם משלמים מחיר על קיצוניותם במחזה זה: קריאון, הימון, אנטיגונה.
- פלורליזם, סובלנות. הצורך להטות אוזן לאדם נוסף. האפשרות שיש נושאים שאינם תמיד חד משמעיים. "הרק אמת אחת לך והיא תצדק?"

10. בית בובות / הנריק איבסן

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א-ב.

- א.** על הנבחן לכתוב כיצד מצטיירת נורה האם בקטע המחזה המובא בבחינה, ולהביא מן המחזה דוגמה להתנהגות של נורה כלפי ילדיה. בתשובתו לא יכתוב הנבחן על סיום המחזה.
- נורה משחקת עם ילדיה ומרעיפה עליהם גילויי אהבה, אבל נראה שזו מערכת יחסים שטחית. נורה "משתטה", מתחבאת, מתרוצצת, אך לא מעבר לכך. בקטע הזה היחסים הם יחסי משחק, כמו עם בובות. דוגמאות נוספות להתנהגותה של נורה האם:
- (1) בתחילת המחזה, בשיחתה של נורה עם לינדה היא מציינת בצער שבעלה לא השאיר לה כלום, אפילו לא ילדים. ניתן להבין מהערה זו שילדים מהווים מרכיב חשוב בחייה של אישה. עם זאת, היא מעירה ביחס לקרוגסטאד שהוא נותר אלמן עם הרבה ילדים, כך שמתברר שילדים עלולים להוות מעמסה.
 - (2) כאשר נורה עסוקה או מוטרדת היא קצרת רוח ומעבירה את הילדים להשגחתה של האומנת אנה מריה.
 - (3) נורה נותנת יחס אישי לכל ילד, כשהם חוזרים מן המשחק בחוץ.
 - (4) נורה מבררת עם אנה מריה, אם בתה זוכרת אותה.
- הערה למעריכים: אפשר לקבל דוגמאות חיוביות ושיליות להתנהגותה של נורה האם.
- ב.** על הנבחן לכתוב מה נורה מחליטה בסיום המחזה, ולהסביר כיצד היא מנמקת את החלטתה בנוגע לילדיה. על הנבחן לכתוב מה דעתו על החלטה זו, ולהסביר את דבריו.
- נורה מחליטה לעזוב את הבית, את הבעל ואת הילדים ולצאת לחיים חדשים. בהנחה שהיא אינה בוגרת דיה ושעליה לחנך את עצמה, היא תוהה שמא אין לה הכשרה מתאימה לחנך את הילדים (דברים שהלמר עצמו אמר). כמו כן נורה גדלה ללא אם ואנה מאריה הייתה תחליף אם. אנה מאריה עצמה לא גידלה את בתה ועם זאת, שמרה על קשר עמה. ציון העובדות הללו מעלה את האפשרות שילדים יכולים לגדול גם עם "אם חלופית". נורה אף אומרת להלמר שהילדים מסורים בידיים טובות משלה והיא אינה נחוצה להם.
- הערה למעריכים: על הנבחן לכתוב את דעתו על ההחלטה של נורה, ולהסביר את דבריו.

11. אויב העם / הנריק איבסן

על הנבחן להסביר ולהדגים את הקביעה "מתח וחשש מפני הצפוי לקרות מלווים את חוויית הקריאה במחזה 'אויב העם'" על פי עלילת המחזה, ולכתוב כיצד סיום המחזה מביא להתפוגגות המתח והחשש.

בתחילת המחזה ד"ר שטוקמן מלא סיפוק ומרגיש התחדשות וצמיחה הודות למצבו הכלכלי המשופר ומצבה של העיר. הוא אהוד על ידי תושבי העיר ובעלי תפקידים בה, המצויים במוקדי ההשפעה, כמו עורך העיתון הופסטאד והעיתונאי בילינג הנוהגים להתארח בביתו ונחשבים חבריו הקרובים. גם היחסים עם אחיו ראש העיר תקינים, על אף היריבות והקנאה המלוות אותם שנים רבות.

בשלב זה המתח נוגע לטיהור מי המרחצאות ונדמה כי שועי העיר תומכים בד"ר שטוקמן ובמאבקו למען שלום הציבור, והיחיד שמתנגד הוא אחיו, ראש העיר, בשל החשש לפגוע במצב הכלכלי של העיר.

החשש והמתח מתעצמים במהלך מפגש הקהילה בעיירה ועוד יותר מכך בסיומו, אחרי שהכתירו את ד"ר שטוקמן כ"אויב העם". החרמתו של ד"ר שטוקמן יוצרת מתח וחשש לחשש לגורלו של היחיד הנאמן לעקרונותיו ודואג לחיי אדם על פני רווחה חומרית. הגזרות שניחתות על משפחתו של ד"ר שטוקמן מעצימות את המתח והחשש: הוא מפוטר ממשרתו, בתו מפוטרת ממשרתה כמורה ומכתבים שמכפישים את שמה ומנאצים אותה מתפרסמים, ביתם מותקף באלימות והם נותרים בודדים ומופקרים לנפשותיהם.

המתח והחשש מתפוגגים כאשר קפטן הורסטר מזמין את ד"ר שטוקמן ואת בני משפחתו לגור בביתו, והם מחליטים להסב את האולם שבו הכריזו כי ד"ר שטוקמן הוא "אויב העם" לבית ספר שיחנך אנשים לערכי מוסר ולדאגה לרווחת הזולת.

12. ביקור הגברת הזקנה / פרידריך דירנמט

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א-ב.

א. על הנבחן לכתוב מה הם המאפיינים של העולם המוצג במחזה, ולהסביר ולהדגים את דבריו.

באמצעות התנהגותם של בני העיירה גילן מצטייר עולם של רדיפת בצע, התמכרות למנועמי החיים, ויתור על ערכים, צביעות, בוגדנות ועדריות.

אפשר להביא דוגמאות מן המחזה כולו לכל אחד מן המאפיינים שצויינו:

רדיפת הבעע ניכרת בבזבזנות שנוהגים אנשי גילן בקניותיהם, זו מעידה גם על ההתמכרות למנועמי החיים: שתיה, שוקולד, סיגרים משובחים, הנעליים החדשות (על הסמליות שבצבען הצהוב), שיני זהב חדשות, המכונית החדשה, היציאה לטיולים וכמובן חידוש פניה של העיר: שיפוץ תחנת הרכבת, רכישת הפעמון החדש לכנסייה ועוד. כאשר קלייר משמיעה באוזניהם של תושבי העיר את הצעתה הם מביעים הסתייגות עד שאט נפש מן הרעיון ודוחים אותו על הסף בשם ערכים של צדק ומוסר, אבל אט אט הם נסחפים לקדחת הקניות ולאווירת הבזבז, משנים את יחסם לקלייר מצד אחד ולאיל מצד אחר, ומוותרים על ערכיהם. צביעותם באה לידי ביטוי בהצהרות על נאמנותם לערכים ובניסיונות להרגיע את איל. במיוחד ניכרת הצביעות בסיום המחזה בהכרזות על משפט הצדק שנעשה לאיל בעוד שלמעשה הוא נרצח בידיהם. הבוגדנות ניכרת גם אצל נושאי המשרות הציבוריות: ראש העיר, השוטר וגם אצל "מייצגי" המוסר – המורה מייצג המוסר ההומניסטי והכומר מייצג המוסר הדתי. העדריות באה לידי ביטוי בעובדה שהכול הופכים כלי משחק בידיה של קלייר. אין ולו אדם אחד אשר יוצא נגד הפשע ההולך ומתחולל מול עיניהם.

באמצעות דמותה המעוותת של קלייר זאחאניסיאן מוצג עולם מעוות, משולל ערכים וכל רגש אנושי. עולם של נקמנות, זנות, שפלות, רוע ואכזריות. קלייר מצהירה כי כיוון שהעולם רואה בה זונה, היא תהפוך את העולם לבית זונות. היא מתעשרת באמצעות התנהגות מפוקפקת, מחליפה בעלים בלי להניד עפעף כיוון שלבה עקר מרגש והיא נישאת להם כדי להשתמש בהם, היא קונה בכסף כל מה שניתן כולל את ה"צדק" עצמו. נקמתה בעדים קובי ולובי ובאיל עצמו, מתוחכמת, אכזרית ונטולת רחמים.

באמצעות דמותו של איל מתאר דירנמט עולם של אנשים קטנוניים, חלשי אופי, חסרי ערכים, רודפי כסף ונוחות. מאפיינים אלו ניכרים בהתנהגותו של איל בעבר, פרטים שנודעים לנו מתוך סיפורת של קלייר: ההתכחשות לאבהות על התינוקת, הדחת העדים לדבר שקר, הנישואין הנוחים לאשתו, ובהווה ההתחננות בפניה של קלייר עם בואה לעיירה.

ב. על הנבחן לכתוב אם לדעתו בכל זאת אפשר ללמוד מן המחזה מוסר השכל רלוונטי לימינו, לנמק ולהדגים את דבריו. הנבחן יכול לכתוב על ההיבטים המוסריים העולים במחזה: שאלות של אחריות אישית, נאמנות לבני אדם, נאמנות לעקרונות, חופש בחירה, כפרה על חטא וכד'. דיון נוסף יכול להתמקד בשאלות של צדק ומשפט. האם כל משפט הוא בהכרח משפט צדק? מה מקומו של רגש הנקם בעשיית הצדק? אילו גורמים עלולים להשפיע על מי שמופקדים על עשיית הצדק?

עד כמה יכול האדם הפשוט, הבודד, להשפיע על תהליכים שמניע מנגנון שלם של עובדי ציבור או נציגי החוק? אפשר לדון גם במושגים אמת ושקר. האם הם מוחלטים או יחסיים? האם חזרה על דברים או קריאתם בשם אחר הופכת שקר לאמת? מה תפקידה של התקשורת, האם היא מסוגלת להתעלות מעל לרוח הנושבת בציבור, ולהציג את האמת לאמיתה? נקודה חשובה לדיון ורלוונטית ביותר היא השאלה של מקומו של הכסף בחיינו. עד כמה הוא משפיע על מהלכיו של האדם הפרטי ועל מהלכים ציבוריים. מה מוכנים בני אדם (ואפילו בני משפחה) להקריב למען כסף ונוחות. מקומם של הדת, החוק והחינוך בהקניית ערכי אמת.

דמותו של איל מספקת אף היא חומרים לדיון בשאלה מהו אומץ לב, מהי לקיחת אחריות, כפרה, (מחילה?).
הערה למעריכים: אפשר לקבל כל תשובה המעוגנת במחזה ומנומקת היטב.

פרק שלישי – שירה (שירת ימי הביניים ושירת ביאליק, השירה העברית במאה ה-20)

על הנבחן לענות על שתיים מן השאלות 13-20:

על שאלה אחת משירת ימי הביניים או משירת ביאליק (שאלות 13-16), ועל שאלה אחת מהשירה העברית במאה ה-20 (שאלות 17-20).

(לכל שאלה – 20 נקודות; סך הכול – 40 נקודות).

פיוט, שירת ימי הביניים ושירת ביאליק

על הנבחן לענות על אחת מהשאלות 13-16.

פיוט

13. ידיד נפש / ר' אלעזר אזיכרי

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א-ב.

על הנבחן לבחור בשלושה מציורי הלשון בשיר, לפרש אותם, ולהסביר כיצד הם מסייעים לדובר לבטא את רגשותיו כלפי האל. לדוגמה:

— דימוי — "ירוך עבדך כמו אייל": דימוי זה מבטא את ההשתוקקות של הדובר להתקרב אל ה' ללא דחייה. הבחירה באייל כדימוי מדגישה את המהירות והדחיפות שמרגיש הדובר ברצונו להתקרב אל ה'.

— "נפשי חולת אהבתך; / [...] א-ל נא רפא / אז תתחזק ותתרפא [...]": הדובר מפתח ציור לשון המדמה את הנפש לחולת אהבה. נפשו חולת אהבה לקב"ה. רק קרבת ה' תוכל לרפא את הנפש חולת הגעגוע. התיאור של חולי הנפש מדגיש את היותה נתונה במצב של חסר, חסך ופגימה. רק קרבת ה' תוכל להעניק לה מרפא.

— "והייתה לך שפחת עולם" — דימוי הנפש לשפחה מדגיש כי כאשר תזכה הנפש להתקרב לקב"ה, היא תהיה לו משרתת. היא תתמסר כל כולה לשרת את הבורא ולעשות את רצונו לעולם, ללא גבול וללא הפוגה.

— "הגלה נא ופרוש, חביב, עלי את סוכת שלומך" — באמצעות ציור לשוני זה המפתח את המטפורה "סוכת שלום" הדובר מבקש מהקב"ה שיתגלה לו ויפרוש עליו סוכת שלום (בקשה זו מכוונת שתקיים לא רק בו אלא בכל עמו. הדובר מייצג בדבריו אלו את כלל ישראל). שתי בקשות יש כאן: האחת, לזכות בהתגלות, ה' יתגלה במלוא גבורתו ויגאל את ישראל. והשנייה, שה' יפרוש עליו סוכת שלום כלומר יהיה בקרבתו ויגונן עליו ועל כל עמו.

הערה למעריכים: בפיוט יש דוגמאות רבות נוספות.

14. ידעתי בטרם תצרני / ריה"ל

על הנבחן להציג את הרגשות של המתפלל לאלוקים, הבאים לידי ביטוי בשיר, ולהסביר שני אמצעים אמנותיים המסייעים בעיצוב רגשות אלה.

על פי השיר, האדם המתפלל לאלוקים נתון במצב נפשי מיוחד המאופיין ברגשות של הכנעה, אפסות, ביטול, תלות מוחלטת, נזקקות, כובד ראש בצד תחושה של הגנה על ידי אלוקים והכרה בקיומו של כוח מגונן. ממקום נפשי זה עולה הבקשה מה' שיעזור לו, שיענה לתפילתו ושיהיה לו למגן. הדובר בשיר מודה כי ה' מכיר אותו טרם היותו ויגן עליו כל עוד רוחו בו. מן ההכרה בידיעה המוחלטת של ה' את האדם, מן הידיעה שהאדם זקוק לשמירה התמידית של ה' נובעת תחושת הביטול והאפסות. מרגע הלידה עד רגע המוות (בטרם – כל עוד) הקב"ה עוֹטֵף אותו. הכרה זו מחדדת את תחושת התלות של האדם בה'. אין הוא יכול לעמוד, ללכת, לדבר או לעשות דבר ללא הבורא. רגשות אלה מועצמים בבית הרביעי בשיר כאשר ניתן ממש לשמוע את תחנונו של הדובר במילים "דרשתיך בעת רצון, ענני". השיר מסתיים בבקשה המפורשת: הקימני, עוררני, להזדרז בעבודת הבורא ולברך את שמו.

אמצעים אמנותיים המסייעים בעיצוב רגשות אלה:

- השאלות הרטוריות בבתים השני והשלישי מדגישות את התשובה הברורה והידועה שאין לאדם כל אפשרות לעמוד, ללכת, לחשוב ולדבר בלי רצון הבורא ובלי עזרתו.
- תקבולות: תקבולת נרדפת בבית השני, תוכן דומה בדלת ובסוגר, מובע במלים דומות במשמעותן ובמשקלן. בבית השלישי הקבלה בין דיבור למעשה. התקבולות תורמות אף הן להדגשת התלות של האדם בקב"ה. בבית החמישי תקבולת כיאסטית אשר מדגישה את התחנונים ואת הבקשה מה' לעזור לאדם בתפילתו.
- צימודים: צימוד שלם בבית הראשון, המילה "תצרני" במשמעות של יצירה ושל נצירה, שמירה. צימוד זה מבטא את אפסות האדם ואת תלותו בה' היודע אותו ומשגיח עליו מלידה ועד מוות.
- תעזרני – תעצרני – תעטרני בחרוז המברית. צימוד שונה אות. מדגיש את התלות בה' (ברצותו עוזר וברצותו עוצר ומהו אנו ללא עזרתו וכמה מתפללים אנו שיעטרנו ברצונו)
- חזרה: "בעת רצון [...] רצונך" (בית רביעי). החזרה מדגישה את התפילה כ"עת רצון" הן מצד המתפלל הן מצד ה', הנמען. גם כאן מודגשת תלותו של המתפלל ברצונו של אלוקים.
- השימוש בפעלים ובכינוי המושא: תצרני, תהדפני, תעצרני, תעזרני, ענני, תעטרני, הקימני, עוררני, מדגיש את הקשר ההדוק בין הדובר לבין הנמען, בין המתפלל לבין בוראו.

15. שפל רוח / רשב"ג

על הנבחן להסביר ולהדגים כיצד המתח בין שפלות לגדולה בא לידי ביטוי בשיר, וכיצד שניים מן האמצעים האמנותיים בשיר מסייעים בעיצוב המתח.

המתח בא לידי ביטוי באמצעות הניגוד בין רום לשפל, גודל וקוטן, רחבות מול צמצום. האדם בשפלותו מצויר באופן קטן והולך. הקטנות היא גם בממד הרוחני וגם בממד הפיזי. שפל רוח וכן שפל ברך וקומה. בעמדו לפני ה' הוא רואה עצמו כתולעת קטנה באדמה – הדרגתיות בהקטנה עד כדי הפיכתו לחרק המסתתר במעמקי האדמה. מול הצמצום שלו הוא מעמיד את הקב"ה האין סופי בתיאור (כינוי) על דרך החיוב: "מלוא עולם" ועל דרך השלילה "אשר אין קץ לגדלו". מול המקום בו הוא רואה עצמו – באדמה, הוא מדגיש את רוממות אלוקים בקרב מלאכי רום, בנוסף לניגוד בין אלוקים לאדם משתמע גם ניגוד בין האדם השפל ומלא האימה למלאכים שמקומם ברום. (אם כי, אלו וגם אלו לא יכולים להכיל את הדרו של הבורא). אמצעים אמנותיים:

- דימוי – "כתולעת קטנה באדמה". עצם הדימוי לתולעת מקטין. וכן הארמו המקראי: "ואנוכי תולעת ולא איש" (תהילים, כ"ב ז').
- הדרגתיות בהקטנה: תולעת – קטנה – באדמה.
- כינויים – הכינוי לה' "מלוא עולם" (על פי ישעיה, ו', ג', "מלוא כל הארץ כבודו") מדגיש את גדולת הקב"ה ואת אין סופיותו (לעומת צמצומו ואפסותו של האדם)
- רמיזה לתפילת שלמה (מלכים א, ח', כ"ז) "הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך אף כי הבית הזה". הפסוק מחזק את גדולת אלוקים ואת אין סופיותו כמו גם את תחושת האבסורד בניסיונו של האדם להשיגו באמצעים פיזיים.
- שאלה רטורית – "הכמוני יהלך ובמה?" (בית שלישי). שאלה זו מדגישה את אפסותו וקוצר ידו (לשונו) של הדובר בבואו להלל את ה'.
- "הדרך לא יכולון...ועל אחת אני כמה וכמה" (בית רביעי). הדגשת המוגבלות של הדובר ושל האדם בכלל בבואו להלל את בוראו.

שירת ביאליק**16. ים הדממה פולט סודות**

על פי השיר כולו, על הנבחן להסביר ולהדגים את הזיקה בין העולם ובין הלב. על הנבחן לכתוב מה זיקה זו מלמדת על רגשותיו של הדובר, ולהסביר את דבריו. על פי השיר, העולם והלב הם עולמות נפרדים ואף מנוגדים. ניגוד זה עולה לאורך השיר ומובע בהחלטיות בבית המסיים: "לי אין עולם אלא אחד / הוא העולם שבלבבי". הניגוד הוא בין העולם החיצוני לבין לבו של הדובר. בעוד העולם החיצוני שחור ומנוכר, מהווה הלב מעין פנימי טהור וזך. כאשר העולם נעטף בדממה מתגברת המיית הלב של הדובר. כאשר בחוץ כוכבים זרים ורחוקים אזי הלב שבפנים מוצא את כוכבו האיתן, היציב, אשר מצוי לא רק "שם" אלא בתוכו (נחמה). מול הדממה בחוץ – קול פנימי; מול החשיכה בחוץ – אור פנימי. זיקה זו בין העולם ובין הלב מבטאת מעבר מחרדה קיומית, אימה וניכור לנחמה, גאווה ומלאות (על פי אריאל הירשפלד העובדה שהמלים "עולם" ו"אחד" הן מכיניויו של הקב"ה מרמזת שהתנועה אינה רק של התכנסות – כל העולם אל תוך לבי, אלא גם של התמלאות והתרחבות – לבי הוא העולם. לבי הוא האחד). ההכרה של הדובר בייחודו ובבלעדיותו של עולמו הפנימי ושל קולו השונה יכולה להתפרש כהצהרה ארספואטית ברוח התפיסה הרומנטית הרואה ביוצר דמות ייחודית, שונה מסביבתה ואף נעלה ממנה. אפשרות אחרת היא לראות בניגוד ובשונות בין העולמות הכרה של האני בקיומו של עולם עוין בחוץ ובחירה שלו להתבדל ולהתכנס ולמצוא נחמה במעין הטהור ההומה בתוכו ובכוכב הקורץ לו ממרומים (כנראה האחד בבואה של האחר). שניהם מהווים מקור נחמה לאני אשר סביבו עולם חשוך ומנוכר. יש הרואים לקראת סוף השיר רגשות של תקווה ושל אופטימיות אצל הדובר. כלומר, הדובר עבר בהדרגה תהליך של התפכחות ולאחר מגע מייאש או מאכזב עם העולם הסובב אותו הצליח להתגבר, למצוא את קולו האותנטי (קולו כמשורר או קולו של היחיד באשר הוא). הוא מסוגל להגיע להשלמה הרמונית עם העולם בהבינו את הערך של עולמו הפנימי.

השירה העברית במאה ה־20

על הנבחן לענות על אחת מהשאלות 17-20.

אדם מול בוראו

17. נסוגה אל חצרות קודשך / רבקה מרים

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א-ב.

א. על הנבחן לכתוב לתאר את הקשר בין כותרת השיר ובין השיר כולו.

כותרת השיר היא: "נסוגה אל חצרות קדשך" וזו אף לשון השורה הראשונה. מילים אלה קובעות הן את המהלך בו נתונה הדוברת הן את התכלית, היעד של המהלך הזה. היעד הוא "חצרות קדשך" והתהליך הוא – נסיגה, בריחה, פעולה שמשמעותה התרחקות ממקום אחד למרחב אחר, שקט יותר. העובדה שהפעול הוא בהווה – "נסוגה" משמעותה אולי שזהו מהלך תמידי בו נתונה הדוברת. ואמנם החוויה העולה מן השיר היא של חיפוש אחר מרחב מקודש המנוגד למרחב החולין היומיומי בו היא מצויה. עולם החול רועש ומזוהם בעשן והדוברת רוצה לסגת ממנו אל "חצרות הקודש" מונח טעון באסוציאציות לעולם נשגב, רוחני ונעלה.

בד בבד עם ההכרזה על עצמה כ"נסוגה אל חצרות קדשך" עולה מיד השאלה – "היכן הן אותן חצרות [...] אהבתך". השיר עצמו אינו מציע תשובה מוחלטת על שאלה זו, שהרי החסך אינו מתמלא לעולם. אפשר לסגת עוד ועוד ולא להגיע לעולם. אפשר לנסות למלא את החסך ולא להצליח. ייתכן ששני העולמות – החולין והקודש קיימים זה בצד זה או האחד בתוך האחר "ספק זהב ספק טבק". אפשר שסמיכות העולמות יוצרת את תחושת החסך שאינו מתמלא לעולם. אולי בכלל מצויות חצרות קודש בתוככי האני פנימה והאני ממלא עצמו אור גם כאשר בחוץ לוח השמים חתום. השיר רווי בניגודים, בסימני פיסוק ובפסיחות המעצימים את המתח הפנימי. סיומו של השיר מעלה תמונה של עלים מתדפקים על מסגרת החלון בעיקשות בלתי מובנת. הטשטוש בצבעים "ספק זהב, ספק טבק" מעיד כי קשה ליצור הפרדה מלאה בין החול לבין הקודש, הם נוגעים זה בזה ומתערבבים זה בזה, ועל כן נתון האני בחיפוש תמידי, בניסיון עיקש לסגת מן המקום בו הוא מצוי אל הוויה אחרת, מרוממת יותר כדי למלא את החסך בנפשו. כך נמשכים הנסיגה, החיפוש וההתדפקות.

ב. על הנבחן לבחור בשיר נוסף שלמד בנושא "אדם מול בוראו", ולהסביר את הקשר בין כותרת השיר שבחר ובין נושא זה. לדוגמה:

גדולים מעשי אלוהי / אמיר גלבוע – כותרת השיר מהווה הכרה של הדובר בגדולת מעשי אלוקים, כאשר אלוקים מלווה את האדם בחיי היום־יום שלו, בטוב וברע. נוכחותו בחיי הדובר מתמדת והדובר חש קרבה כלפי אלוקים והיזקקות לו. לאלוקים מעורבות גדולה בחייו, הוא עמו בכל מצב, בעצב ובשמחה.

שירים בצל השואה**18. ניצול / לאה איני**

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א-ב.

א. על הנבחן לכתוב מהו המצב הרגשי של האב על פי שורות 11-12, ולהסביר את דבריו.

על הנבחן להביא מן השיר דוגמה נוספת למצבו הרגשי.

האב הוא ניצול שואה הנרדף על ידי זיכרונות וטראומות מן העבר. "אבי צורח אחת לשבוע כאומר – / שלומי טוב". קיים ניגוד בין הדברים שאומר האב לבין האופן בו הם נאמרים. "שלומי טוב" מנסה האב לומר, אולי כדי להרגיע את הסובבים, את בני המשפחה, אולי כדי לשכנע את עצמו שהנה הוא מתגבר, משתלט על סיטי העבר ומכניע אותם. הדברים חוזרים שוב ושוב, אחת לשבוע, כאילו יש בכוחה של החזרה הזו למחוק את הרגשות הסוערים בתוכו, אלא שהדברים פורצים ממנו בצרחה. הצרחה מפקיעה מן המילים "שלומי טוב" את המשמעות המרגיעה שלהן, וממלטת מתוכו את הכאב, את הזעם, את הזיכרון המר.

דוגמאות נוספות מן השיר למצבו הרגשי של האב:

— השיר רווי במילים משדה סמנטי של תחום השמע: מקשיב, מקשיב כדרוך, אינו מקשיב, שומע, שומע כמחריש, את האוזן הבריאה הוא עושה כאפרכסת, אזנו המתה. הללו מעצבים את מצבו הרגשי של האב כמי שחי בשני עולמות כאשר ההווה היומיומי הוא רק כיסוי לסייטים מן העבר. הללו רודפים אותו והוא אינו יכול שלא להקשיב להם.

— "הוא הופך את ראשו על הכר הרטוב" – משפט חסכוני, מינימליסטי ומאופק הממחיש כאב וסבל. האב הופך את ראשו, תנועה המעידה על אי שקט, חוסר מנוחה, ואולי נדודי שינה, והכר רטוב, אולי זיעה מן הסייטים, אולי בכי אולי בדידות, אין אונים וחוסר מוצא.

ב. על הנבחן לבחור בשיר נוסף שלמד בנושא זה, ולהסביר כיצד נושא השואה בא לידי ביטוי בשיר זה.

לדוגמה:

סופה / אברהם שלונסקי – במרכז השיר תיאור הסופה המתקרבת והאשמתה בהרס ובחורבן המתבררים לאחר שחלפה. באמצעות תיאור הסופה המשורר נמנע מלהתייחס לשואה באופן ישיר. דווקא ההימנעות מן האמירה המפורשת וההתמקדות בתיאור הסופה מעצימות את תחושת החורבן והכאב, והתסכול בעקבותיו.

האנפורות בשיר מסייעות בעיצוב נושא השואה בשיר: שמא... שמא – הטשטוש ואי הבהירות לפני המלחמה; עד...עד... עד – הבלטת חלקה של הערבה שאף היא הופכת להיות ישות דורסנית וטורפת; את...את...את – האשמה ברורה של הסופה־שואה בהרס, באובדן ובמוות.

השימוש בארמז מקראי אף הוא ממחיש את נוראות השואה: "אחותנו, את היי לאלפי רבבה" (בראשית, כ"ד, ס') זאת הברכה לרבקה בצאתה להינשא ליצחק, ואילו בשיר המשורר משנה את משמעות הפסוק: "את היי לאלפי יבבה" – מהדהדות אלפי יבבות ונוצרת אירוניה. לא ברכה התממשה כאן, אלא קללה איומה.

גם היעדר סימני פיסוק בשיר ממחיש את אימי השואה. היעדר זה מחייב לקרוא את השיר ללא עצירה ומעצים את תחושת היעדר הגבולות, הסחף והסער הנגרמים על ידי הסופה.

זוגיות ואהבה**19. שיר ב מתוך מחזור השירים: שירי אהב"ה / לאה גולדברג**

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א-ב.

א. על הנבחן להסביר את היחס של "הדור הזה" לבכי, ולכתוב מהי הזיקה בין יחס זה לבכי ובין היחס של הדוברת לבכי בשיר כולו. על הנבחן להסביר ולהדגים את דבריו.

בבית השני של השיר הדוברת מתארת את ה"דור" הזה כדור אדיש וגא, קר ומנוכר. זהו דור שלא מחצין רגשות ולא נותן להם ביטוי. הבכי הוא סיבה לבושה, ובעיקר כאשר מדובר על יחסים בינו לבניה. כל בכי הוא כלימה, אבל "על אהבה גוססת" הוא לא יבכה. השימוש במלה "גוססת" מעצים את כאב הפרדה. כל פרדה היא ביטוי למות האהבה. אבל הדור הזה לא יבכה עליה, אף לא בימות הדין או בלילות החסד. פירוק הצירופים וחיבורם מחדש בדרך אחרת – יום ולילה, דין וחסד – יום הדין ולילות החסד, מדגיש את הטוטליות של הקביעה, דבר לא יגרום לדור הזה לבכות. השלילה המוחלטת של הבכי באה לידי ביטוי גם בחזרה על השלילה: "הוא לא יבכה [...] הוא לא יוריד דמעה".

בבית הראשון בשיר התנהגות הדוברת הולמת את רוח ה"דור הזה". כשהיא מגלה טיפה שנותרה על היד אחרי הפרדה היא פוסקת בוודאות ש"טיפת סגריר ודאי היא, לא דמעה". היא מתכחשת לעצב שמעוררת בה הפרדה. היא כועסת ("היטב היטב חרה לי") אך בה בעת מעידה על בלבול ותהייה ("הערפל"), דווקא ברחוב הומה, בהוויה של ניכור וזרות "דחפני איזה הלך" (בית שלישי), מתפזר קמעה הערפל והוא "תלוי כהינומה" אוורירי ושקוף ומאפשר לה לבחון מחדש את אשר ארע. הבחינה המחודשת של הדברים, אולי בהסתכלות בשלה יותר, פותחת פתח לאפשרות המובעת בזהירות ובהסתייגות – "אולי, בכל זאת, זו הייתה דמעה" (בית רביעי).

ב. על הנבחן לכתוב מה הם הרגשות הבאים לידי ביטוי בשיר נוסף שלמד בנושא "זוגיות ואהבה", ולהסביר ולהדגים את דבריו. בתשובתו על הנבחן לכתוב גם על אמצעי אמנותי אחד המסייע לעצב רגשות אלה.

לדוגמה: **שלומי** / זלדה – השיר מבטא את המכלול הקיים בחיי הזוגיות, את הרגשות החיוביים, את הקרבה בין בני הזוג ואת הביטחון שמעניק קשר הזוגיות לצד היעדר היציבות וחוסר הביטחון. פן אחד בחיי הזוגיות הוא הפן החיובי. בין בני הזוג קיים חיבור שמעל הזמן, חיבור של קדושה של משפחתיות, "אני ואתה והשבת" (בית שלישי), וכן חיבור כמו מיסטי, "אני ואתה וחיינו בגלגול הקודם." (בית שלישי). לצד פן מולא זה קיים פן שלילי בחיי הזוגיות, ישנם משברים וקשיים, "אני ואתה / והשקר. / והפחד. / והקרעים." (בית שלישי). אחד מן האמצעים האמנותיים המסייעים לעצב רגשות אלה הוא מטפורת החוט: החוט מחבר בין זוג האוהבים, הוא מקשר בינה לביןנו ו'תופר' יחדיו את החוויות שהם עוברים ואת חייהם המשותפים: חגים, תקופות השנה, ריחות, פרחים, פירות וכיו"ב. זהו "חוט הכמיהה", האמצעי המחזק את אהבתם ו'קושר' אותם זה לזה. אך חוט זה אף נושא חוויות פחות נעימות כמו שקר, פחד, וקרעים. ה'אנחנו', ה'יחד' שלהם קיים בכל מיני מצבים, טובים וטובים פחות, ו'חוט הכמיהה', שמעצם טבעו כחוט יכול גם להיקרע, יכול גם לחבר ביניהם עד המוות.

אדם וזהותו**20. דברי רקע ראשוניים / ארז ביטון**

על הנבחן לענות על שני הסעיפים א-ב.

א. על הנבחן לכתוב מה מאפיין את התרבויות המוצגות בשיר, ולכתוב אם תרבויות אלה מתנגשות זו בזו או משלימות זו את זו. על הנבחן לנמק ולהדגים את דבריו.

בשיר מעומתות תרבות מסורתית ותרבות מודרנית, תרבות מזרחית ותרבות מערבית. העולם המסורתי קשור בהורים – האם והאב. את התיאור אופפת נימה של רומנטיזציה ואידיאליזציה. זיכרונות הילדות מציינים עולם של נועם ומתיקות, חמימות ושפע, קסם, אגדה וחלום. בעולם זה יש חשיבות למרחב המשפחתי. הוא מספק אינטימיות, חמימות ובטחון. תרבותם של ההורים אינה מצטיירת כפרימיטיבית על אף היותה מיסטית ומשופעת באמונות טפלות. האם מגוננת על בנה מפני הרעות (מגרשת שדים), והאב נטוע כל כולו בהווייה של קודש והתעלות – בית כנסת, קידוש והלכה. תרבותם של ההורים עתיקה, שורשית, אותנטית, חמה ומגוננת.

הדובר "אני, אני" פתח את השיר בתיאור עולמם של ההורים ותרבותם. בכך העיד על עצמו כי הוא בן לאביו ולאמו. הוא מעריך את מורשתם ואת תרבותם ונושא אותה עמו. עם זאת, הוא עצמו בא במגע עם תרבות אחרת, מודרנית, קשר עצמו אליה ואף היא הטביעה בו חותמה. הוא מציין את המיסות של כך. מוסיקה קלאסית מערבית. המיסות הללו משמשות כמטונימיה לעולם מערבי שונה, מרוחק יותר.

נראה כי שתי התרבויות הללו מתנגשות זו בזו וגורמות לדובר קרע נפשי, קונפליקט ואי שקט. הוא מנסה להתחבר לעולם החדש בלי לוותר על העולם הישן, למזג בתוכו את שתי התרבויות: לשנן "מיסות קטנות של כך / ביהודית / מרוקאית". אין הוא בוחר בדרך של מרד, אלא דווקא בחיפוש אחר הגשר. עצם כתיבת השיר מעלה את העבר ומנציחה אותו. תיאור דמויות ההורים ואורחותיהם, ביתם, קולותיהם והנהגותיהם, הוא מחווה של כבוד כלפי תרבותם העתיקה. נראה כי על אף התרבות המודרנית, העכשווית, שקסמה לו והרחיקה אותו משורשיו, הוא חוזר ובונה את זהותו התרבותית מחדש כסינתזה של שני העולמות: "בך ביהודית מרוקאית".

ב. על הנבחן לבחור בשיר נוסף שלמד בנושא זה, ולהסביר כיצד אחד מן האמצעים האמנותיים מסייע בעיצוב זהותו של האדם בשיר שבחר.

לדוגמה: **גאוה** / דליה רביקוביץ – ההאנשה בשיר זה על פיה סלעים מייצגים בני אדם מעצבת את זהות האדם. לפי ההאנשה בני האדם מטבעם הם פגיעים ושבריריים, אך הם עומדים עמידה איתנה וזקופה מול הקשיים והפגיעות שהחיים מזמנים, גם שכאביהם טורדים את מנוחתם. הסלעים, כמו בני האדם ובני האדם כדרכם של הסלעים, מכסים על הבקיעים הנוצרים בהם עד לרגע השבירה שבו התנהגותם הגאה ("מעין גאוה") אינה עומדת להם עוד. לכאורה ה"שבירה" של האדם היא רגע אחד מפתיע, אולם למעשה רגע זה הוא סיומו של תהליך, כלומר של הצטברות של חוויות חיים קשות ושל התמודדות עם משברים, עד שאלה מביאים לקריסת מעטה הגאוה.